

Received 07.01.2025	Review	JOTS
Accepted 09.01.2025		9/1
Published 26.02.2025		2025: 183-189

**Aydın, E. Köl Tegin Türklerin Yenilmez Savaşçısı.
İstanbul: Kronik Kitap, 2024, ss. 336. ISBN: 978-625-6228-
12-2.**

Muhammet ÇELİK*

(İzmir/Türkiye)

E-mail: mcelik073543@gmail.com

Türk Bengü Taşları, Büyük Kağanlık Yazıtları veya Orhon Yazıtları olarak bilinen Köl Tegin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtları; Türklerin bilinen en eski yazılı metinlerindedir. Köl Tegin Yazıtı, Köl Tegin'in ağabeyi ve aynı zamanda II. Türk Kağanlığı'nın dördüncü kağanı olan Bilge Kağan tarafından, kardeşinin ölümü üzerine onun hatırasını yaşatmak adına gösterişli bir külliye içerisine dikili taş başta olmak üzere; bark, insan ve hayvan heykelleri yapılmıştır. Yazıt, kireç taşı veya mermerden yapılmış dört yüzlü tek parça büyük bir taştır. Taşın yüksekliği 3.75 metredir. Kuzey ve güney yüzlerinin eni 46 ile 44 santimetredir. Çince olan kısım yazıtın batı yüzü olmakla birlikte taşın diğer yüzleri Türk Runik Alfabesi ile yazılmış Türkçe metinlerle kaplıdır. Yazıtın metin kısmı Bilge Kağan tarafından oluşturulmuş olmakla birlikte metnin taşta aktarılması Yollug Tegin tarafından yapılmıştır. Bu durum Köl Tegin yazıtının içeriğinden anlaşılmaktadır.

Eski Türkçe Metinler üzerine çalışmaları ile tanınan Prof. Dr. Erhan Aydın'ın *Köl Tegin: Türklerin Yenilmez Savaşçısı* adlı eserine Köl Tegin'in bir biyografisi denilebilir. Köl Tegin'in hayatı, doğumu, mücadeleleri, ölümü hakkında bilinenlerin diğer yazıtlarla ve özellikle Tang Hanedanlığı kayıtları ile teyit edilmesi, bunların sentezlenerek yeni bilgilerin araştırmacı ve okuyucular

* ORCID ID: 0009-0000-6118-1077.

ile akıcı ve anlaşılır bir dille paylaşılması sebebiyle eser çok değerli ve dikkat çeken bir çalışmanın ürünüdür.

336 sayfadan oluşan eserdeki başlıklar şöyledir:

İçindekiler (s. 7-8), Ön söz (s. 9-11), Giriş (s. 13-15), Köl Tegin'in Adı (s. 17-41), Köl Tegin'in Doğumu (s. 41-43), Köl Tegin'in Mücadeleleri (s. 43-118), Kapgan Kağan Döneminin Sonu (s. 118-127), Köl Tegin'in İhtilali ve Bilge'nin Kağan Olması (s. 127-145), Bilge Kağan Dönemi (716-734) (s. 145-175), Köl Tegin'in Ölümü (s. 175-187), Köl Tegin'in Cenaze Töreni (s. 187-198), Köl Tegin Anıt Alanı-Kazılar ve Buluntular (s. 198-218), Köl Tegin Yazıtı (s. 219-282), Dizin (s. 283-302), Kronolojik Tablo (s. 303-304), Kaynaklar (s. 305-320), Türk Runik Alfabeti Harf Tablosu (s. 321-322), Köl Tegin Yazıtı'nın Türk Runik Harfli Metni (s. 323-330), Çizim ve Fotoğraflar (s. 331-333), İndeks (s. 334-336).

Eserin *Ön Söz* bölümünde yazar, Köl Tegin yazıtının bulunuşu, 716 yılında Kapgan Kağan'ın öldürülmesinden sonra Köl Tegin'in yaptığı ihtilal ve Bilge Kağan'ın tahta oturması ile ilgili Eski Türkçe metinlerde herhangi bir bilginin bulunmamasının tuhaf olduğunu ve üzerinde durmaya değer bir konu olduğunu belirtir. Eserin amacının Köl Tegin'in çocukluğu, gençliği, mücadeleleri, ihtirasları, ağabeyi Bilge Kağan ile ilişkileri, ölümü, cenaze töreni, anıt alanındaki buluntular, Köl Tegin Yazıtı ve içeriği ile ilgili konulara değinmek olduğu ve Köl Tegin hakkında tam bir biyografi ortaya koymak olduğu bilgisi verilir.

Yazar Giriş bölümünde; Bilge Kağan'ın tahta çıkışının zorluğundan, Köl Tegin'in yapmış olduğu ihtilalden kısaca bahseder. Yapılan bu ihtilal hakkında Türkçe belgelerde herhangi bir bilginin olmayışını talihsizlik olarak belirtir. Bilge'nin kağan olarak tahta çıktığı 716 yılından, Köl Tegin'in öldüğü 731 yılına kadar olan sürede Köl Tegin'in adeta ortadan kaybolduğunu ifade eder:

Köl Tegin'in amcası Kapgan Kağan'ın ölümünde rolü olup olmadığı meçhul kalsa da kanlı bir ihtilalle yönetimi devralması hakkında Türkçe belgelerde herhangi bir bilginin bulunmaması büyük bir talihsizliktir. Tang Hanedanlığı yıllıklarının bu kadar önemli bir olaya değindikten sonra, Köl Tegin'in öldüğü 731 yılına kadar Köl Tegin'in adını hiç anmaması başlı başına bir tuhafıktır. Türkçe belgelerde ise hem ihtilal hem de Bilge Kağan dönemindeki olaylar dolayısıyla Köl Tegin'den hiç söz edilmemesi anlaşılabilir bir durum olmaktan çok uzaktır. (s. 14).

Köl Tegin'in Adı bölümünde yazar, Köl Tegin adının tespit edildiği yerleri paylaşır:

Köl Tegin'in adı, üç farklı alfabe ile yazılmış toplam dört metinde tespit edilmiştir. Bunlar Köl Tegin Yazıtı'nın Türk Runik Harfli Eski Türkçe bölümleri, Bilge Kağan Yazıtı'nın Türk

Runik harfli Eski Türkçe bölümleri, Köl Tegin Yazıtı'nın Çince yüzü, İdikut'ta bulunmuş U 01a,b (T II K 173) numaralı Uygur harfli yazma parçası. (s. 17).

Manihaist yazma parçasının transkripsiyonunu vermekle birlikte Köl Tegin ve Tonyukuk adlarının bu yazma parçasında geçmesini önemli ve değerli bulur. Ayrıca Thomsen ve Radloff gibi ilk naşirlerin **Kül Tegin** okumasına karşın, Schlegel'in **Köl Tegin** okuyuşunu tercih etmiş oluşunu ilginç bir nokta olarak ifade eder. Köl ve Tégin alt başlıklarında kelimelerin telaffuzu, anlamları ve geçtiği yerler hakkında çeşitli yazarlar ve metinlerden örnekler vererek açıklar.

Köl Tegin'in Doğumu bölümünde yazar, doğum tarihinin tam tespit edilme konusunun mümkün olmadığını ifade eder. Çin kaynakları ve Yazıtlar dönemi Türkçesinde herhangi bir kayıt bulunmaması sebebiyle net bir tarih vermek mümkün değildir:

Ancak kuvvetle muhtemel Bilge Kağan 683, Köl Tegin ise 684 yılında doğmuş olmalıdır. Üstelik Köl Tegin'in 731 yılında 47 yaşında iken öldüğü bilindiğine göre, 684 yılında doğmuş olması daha uygun görünmektedir. (s. 43).

Köl Tegin'in Mücadeleleri bölümünde yazar, Köl Tegin'in, amcası Kapgan Kağan döneminde yaptığı kahramanlıkları, katıldığı savaşları, vermiş olduğu mücadeleleri, Bilge'nin kardeşi Köl Tegin'in hatırasına diktirdiği yazıttan ve Bilge Kağan'ın oğlu Tengri Kağan tarafından yazdırılan *Bilge Kağan Yazıtı*'ndan anlaşıldığını, bunların Çinlilerin anlattıkları ile desteklendiğini belirtir. Tonyukuk yazıtında her ne kadar Bilge Kağan'dan kağan olduğu için bahsedilmişse de Bilge'nin kardeşi Köl Tegin'den bahsedilmeyişini Köl Tegin'in babası İlteriş Kağan'dan kalan kağanlığın, Kapgan Kağan'ın çocuklarının elinden kanlı bir ihtilal ile söküp alması olduğunu ifade eder:

Tonyukuk'un bu suskunluğunun altında, Köl Tegin'in bu kanlı ihtilali neticesinde İnel Kağan'ın öldürülmesi ve tahtın tekrar İlteriş'in oğullarına geçmesi, Köl Tegin'in ağabeyini tekrar tahta çıkarması ve İnel'in maiyetindeki tüm adamların öldürülmesi ve bir tek Tonyukuk'a dokunulmadan kendi boyuna geri gönderilmesi yatıyor olmalıdır. Tonyukuk'un bu küskünlüğünü, Köl Tegin'in veraset sistemini kanla değiştirmesi ve bunun devlet yönetiminde ciddi yaralar açmasına bağlamak gayet makul görünmektedir. Hasılı, Köl Tegin'in yaptığı işler, ne yazık ki hatırasına dikilmiş yazıttan anlaşılabilen, ayrıca Çinlilerin anlattıkları ile de desteklenmektedir. (...) Ağabey Bilge Kağan, kardeşi Köl Tegin hatırasına yazdırdığı Köl Tegin Yazıtı'nda hem devletin eski çağlarından kendi zamanına kadar yaşanan olayları hem de kardeşinin katıldığı savaşları ve dolayısıyla kahramanlıklarını anlatır. Ancak yazıtın kuşkusuz en ilginç yanı ise Bilge Kağan'ın tahta çıktığı 716 tarihinden sonra gelişen olayların hiçbirinden söz etmemesi, Dokuz Oğuzlarla savaşlar ve ardından bir anda Köl Tegin'in öldüğü bilgisinin verilmesidir. Bu durumda Köl

Tegin'in kahramanlıklarının anlatıldığı olayların, tümüyle Kapgan Kağan döneminde gerçekleşmiş olması, anlaşılabilir bir durum olmaktan uzaktır. (...) Yazıtın ikinci ve bir o kadar da dikkat çeken yanı ise, Köl Tegin'in, ağabeyi Bilge Kağan'ı kılıç marifetiyle tahta çıkardığı 716 yılında gerçekleşen kanlı ihtilalden söz etmemiş olmasıdır. Bilge Kağan'ın bu olaydan söz etmemiş olması, bu veraset değişikliğinin devletin aksakallıları ile halktan gördüğü rahatsızlık ile açıklanabilir görünmektedir. Ancak sebep her ne olursa olsun ağabey Bilge Kağan'ın, kağanlığa çıkışını borçlu olduğu kardeşinin bu ihtilalini pas geçmesini anlayışla karşılamak, Köl Tegin'in hatırasına saygısızlık olarak değerlendirilmek zorundadır. (s. 45-46).

Köl Tegin'in Mücadeleleri bölümünde geçen alt başlıklar şu şekildedir:

Çinli askeri vali Ong ile Savaş, Mingsha Savaşı, Bayırkularla Savaş, Kuzey Seferi, Batı Seferi, Beşbalık Seferi

Bu bölümlerde yaşanan tarihî olaylar, yazıt metinleri ile Tang Hanedanlığı kayıtları karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir. Asker gönderilen, sefer edilen, savaşılan bölgeler bu bölümlerde işlenmiştir. Hemen her bölümde Köl Tegin'in başarıları ve talihli oluşu örnekler ile anlatılmıştır. Ayrıca *öl-* fiili ve *kergek bol-*, *uç-*, *kısga kegrek bol-* fiillerinin hangi durum ve şahıslar için kullanıldığı yine metinler üzerinden işlenmiştir. *Kögmen* kelimesi ile anılan yerin Sayan Dağları olduğunun genel kabul gördüğü aktarılmış; bu ve benzeri birçok isim ve fiil kullanım şekilleri ve anlamları ile açıklamalı olarak bu bölümde verilmiştir. Yazar akıcı, açıklayıcı ve özellikle karşılaştırmalı bilgiler vererek konuyu keyifli bir üslupla okuyucuyla paylaşmıştır.

Kapgan Kağan Döneminin Sonu bölümünde yazar, Kapgan Kağan'ın ölümü ile ilgili yazıtlarda herhangi bilginin olmadığını, aslında kağanların nasıl öldüğü, sonrasında nelerin yaşandığına dair herhangi bir bilginin olmayışını büyük bir talihsizlik olarak belirtir. Bilge'nin amcası Kapgan Kağan'ın adını anmadan *écim kagan* şeklinde ifade etmesini ilginç olarak değerlendirir. Ayrıca Kapgan kelimesinin üzerinde görüş birliğine varılamamış kişi adlarından biri olduğunu, farklı okumalar olduğunu aktarmıştır.

Köl Tegin'in İhtilali ve Bilge'nin Kağan Olması bölümünde, yazar bu konu ile ilgili yazıtlar dönemi Türkçe metinlerinin bu konu ile ilgili bir şeyden bahsetmediğini söyler:

Yazıtlar dönemi Türkçesi metinleri, Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra ortaya çıkan kargaşa ve Köl Tegin'in bir ihtilalle Kapgan'ın aile üyelerini ortadan kaldırarak ağabeyi Bilge'yi tahta çıkarıp yeniden yatay verasetten dikey verasete geçilmesi ile ilgili herhangi

bir şeyden söz etmez. Bu dönemde yaşanan olaylarla ilgili her ayrıntı, tümüyle Tang Hanedanlığı vakanüvislerine aittir. (s. 127)

Bilge Kağan Dönemi bölümünde yazar, Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra Bilge'nin kardeşi Köl Tegin'in yardımıyla babalarından kalan devletin yönetimini ele aldığını ve İltiş'in soyunun devam ettiğini söyler. Bilge Kağan'ın Tang hanedanından bir prensesle evlenmek istediği, Çin hanedanı ile akrabalık tesis etmekte ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Bilge Kağan Kardeşi Köl Tegin'e nazaran daha sakin, itidalli yumuşak bir mizaca sahip olduğu; Köl Tegin'in ise daha savaşçı bir yapısının olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu bölümde Dokuz Oğuzlar ile yapılan savaşların Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen şekilleriyle bir karşılaştırma yapılmıştır. Köl Tegin yazıtında 1. Savaş Togu Balık, 2. Savaş Koşulgak, 3. Savaş Burgu, 4. Savaş Çuş Başı, 5. Savaş Ezgenti Kadız iken Bilge Kağan yazıtında 1. Savaş Togu Balık, 2. Savaş Antargu, 3. Savaş Çuş Başı, 4. Savaş Ezgenti Kadız, 5. Savaş (yer adı yok):

Görüldüğü gibi ilk savaşın yapıldığı yer aynı, ikinci farklı, Bilge Kağan'daki üçüncü savaş Köl Tegin'de dördüncü, Bilge Kağan'daki dördüncü savaş Köl Tegin'de beşinci vs. (s. 155)

Köl Tegin'in Ölümü bölümünde yazar; Radloff, Thomsen, Kafesoğlu, Atsız, Ercilasun'dan Köl Tegin'in ölümü ile ilgili ifadeler kullanır. Dokuz Oğuz baskını ve Köl Tegin'in ölüm tarihi arasında farklılıklar olduğu, Çin kayıtlarında 716 yılında birden Köl Tegin ile ilgili bilgilerin verilmesinin kesildiği, şayet Dokuz Oğuz baskınında öldürüldüyse arada on dört ya da on beş yıllık bir fark olduğu ve bu sürede neler olduğunun bilinmediği gibi bir sürü soru cevaplanmaya çalışılmıştır.

Köl Tegin'in Cenaze Töreni bölümünde yazar, yazıttan elde edilen cümlelere göre cenaze töreninin hüznü kadar görkemli olduğunu ifade eder. Civardan gelen heyetlerden bahseder, yazıttan örnekler verir:

Bilge Kağan, cenaze törenine gelenleri saymaya en doğudan başlar ve güney yönünün takip ederek batıya uzanır ve en sonunda ise kuzey yönü ile tamamlar. Sayılma sırasında boy yönetimi ve devletlerin büyüklüğü ya da ilişkilerin iyi olup olmaması kriteri yerine, doğudan başlaması, elbette doğu yönünün Türklerdeki yeri ve öneminden kaynaklanmaktadır.

Köl Tegin Anıt Alanı-Kazılar ve Buluntular bölümünde yazar, anıt alanında yapılan çalışmaları kronolojik bir sırayla; yapılan kazı çalışmalarının, anıt alanında bulunan heykellerin, barkın duvarlarında bulunan ejder maskesinin ve diğer buluntuların fotoğraflarını verir.

Köl Tegin Yazıtı bölümünde yazar, Eski Türk Yazıtları hakkında keşfi, gelişen olaylar, sefer heyetleri gibi konularda bilgi verir. Bu bölümde Bilge Kağan yazıtının devrilmiş hâlinin bir fotoğrafı, kazılar sırasında kaplumbağa kaidenin durumunu gösteren fotoğraf yer almaktadır. Bu bölümün alt başlıkları ise su şekildedir:

Köl Tegin Yazıtının Neşirleri başlıklı bölümde ilk neşirlerden 2024 yılına kadar yazıtla ilgili yapılan neşirler yıl sırasına göre verilmiştir. *Köl Tegin Yazıtı'nın Çince Bölümü* kısmında *Fin Atlası* ve *Radloff Atlası*'na göre Köl Tegin Yazıtı'nın Çince bölümü şeklinde fotoğrafları verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Ahmet Taşağıl'ın tercümesi ve Çince metnin fotoğraf ve çizimi bulunmaktadır.

Köl Tegin Yazıtı'nın Eski Türkçe Bölümleri kısmında yazar Köl Tegin yazıtının fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Müze içerisindeki bir fotoğrafı üzerinden kuzey, güney, doğu ve batı yüzlerinin yerleri gösterilmiştir. Bundan başka Jisl'in kazısı sırasında çekilmiş bir fotoğraf şu dipnotla paylaşılmıştır:

Jisl'in materyallerinden olan bu fotoğraf, anıt alanının hayvanların uğrak yeri olduğuna iyi bir kanıttır. Köl Tegin Yazıtı 2010 yılında yeni yerine, yani Orhun Müzesi'ne taşınarak koruma altına alınmış ise de koruma altına alınacağı günü bekleyen onlarca yazıtın ne yazık ki durumu bu fotoğraftaki kadar içler acısıdır. (s. 257)

Köl Tegin Yazıtı'nın İçeriği kısmında yazar, yazıtın Güney yüzü, Doğu yüzü, Kuzey yüzü, Kuzey-Doğu yüzü, Güney-Doğu yüzü, Güney-Batı yüzü, Batı yüzü, Kaplumbağa Kaide Üzerindeki metin sıralaması ile yazıtın içeriği hakkında bilgi vermiştir. 266. sayfada Kaplumbağa kaidedeki metnin estampaj görüntüsü de bulunmaktadır.

Köl Tegin Yazıtı'nın Eski Türkçe Metni (Transkripsiyon) kısmında Güney yüzü, Doğu yüzü, Kuzey yüzü, Kuzey-Doğu yüzü, Güney-Doğu yüzü, Güney-Batı yüzü, Batı yüzü, Kaplumbağa kaide, Kaplumbağa kaideden kopan parça sıralaması ile transkripsiyon metin verilmiştir. Hemen ardından bugünkü Türkçeye aktarımı aynı sıralama ile verilmiştir.

Dizin bölümünde yazıtın kelime ve ek dizini bulunmaktadır. Daha sonra Kronolojik tablo bölümünde Chen Hao'ya ait, Tang kayıtları ile Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında anlatılan olayların kronolojik tablosu verilmiştir.

Kaynaklar bölümünün ardından *Türk Runik Alfabeti Harf Tablosu* bölümünde ise Türk Runik Alfabeti harf tablosu şu hatırlatma ile verilmiştir:

Türk Runik harflerini öğrenmek ve dolayısıyla Köl Tegin Yazıtı'nı okuyabilmek için, alfabeti oluşturan harfler ve ses karşılıkları aşağıda bulunmaktadır. Tablo, yalnızca Köl Tegin Yazıtı'ndaki harfleri içermekte olup öteki yazıtlardaki harf şekillerine yer verilmemiştir. (s. 321)

Çizim ve Fotoğraflar bölümünde Radloff'un atlasındaki fotoğraflar ile yazarın fotoğrafları ve eserin sonunda genel bir indeks bulunmaktadır.

Kapsamlı bir araştırmanın ürünü olarak yazılan kitap, hakkında daha önce pek az bilgiye sahip olduğumuz *Türklerin Yenilmez Savaşçısı Köl Tegin*'in eksiksiz bir biyografisini anlaşılır bir şekilde ortaya konmuştur. Eser, Köl Tegin'in hikâyesi ile okuyucuları II. Köktürk Devleti zamanına adeta uzun ve keyifli bir yolculuğa çıkarmakta, dönemin dil, kültür ve yaşayışını okuyucunun gözü önüne sermektedir. Eser, Eski Türk yazıtlarının yalnızca bir dil metni olarak görülmemesi gerektiğini, aynı zamanda dönemin tarihî olayları başta olmak üzere sosyal bilimlerin birçok alanı bakımından incelenmeye değer olduğunu göstermiştir. Bu nedenle tarihî şahsiyet Köl Tegin hakkındaki bu biyografik çalışma, sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların yararlanacağı bir kaynak olacak, aynı zamanda meraklı okuyucunun ilgisini mutlaka çekecektir.